

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗОВНІШНЬОМУ РИНКУ

PROBLEMS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN ENTERPRISES IN THE FOREIGN MARKET

УДК 339.137.2

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastuct49-10>

Рахман М.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу,
менеджменту та підприємництва
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Крятова А.С.

магістр
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Rakhman Mahbubur

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kriatova Alina

V.N. Karazin Kharkiv National University

Статтю присвячено дослідженню проблем конкурентоспроможності українських підприємств на зовнішньому ринку та заходів щодо її підвищення. Обґрунтовано сутність та зміст поняття «конкурентоспроможність підприємства» та зв'язок із поняттям «конкуренція»; узагальнено існуючі напрями трактування поняття й виділено характерні риси. Розглянуто основні фактори рейтингу WEF, які взято для аналізу міжнародних конкурентних позицій кожної окремої країни та світу. Досліджено динаміку окремих рейтингових показників конкуренції й місця в них України. Виявлено причини несприятливого стану, які перешкоджають успішній реалізації конкурентних переваг. З огляду на результати дослідження надано проєкт рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств у сучасних економічних умовах на зовнішніх ринках, пов'язаних із суттєвим зростанням ролі держави у створенні попиту і пропозиції на інноваційні продукти.

Ключові слова: конкурентоспроможність, підприємство, конкурентні переваги, чинник, індекс конкурентоспроможності, рейтинг, шляхи підвищення.

Статья посвящена исследованию проблем конкурентоспособности украин-

ских предприятий на внешнем рынке и мероприятий по ее повышению. Обоснованы сущность и содержание понятия «конкурентоспособность предприятия» и связь с понятием «конкуренция»; обобщены существующие направления трактовки понятия и выделены характерные черты. Рассмотрены основные факторы рейтинга WEF, взятые для анализа международных конкурентных позиций каждой отдельной страны и мира. Исследована динамика отдельных рейтинговых показателей конкуренции и места в них Украины. Вывявлены причины неблагоприятного положения, которые препятствуют успешной реализации конкурентных преимуществ. Учитывая результаты исследования, предоставлен проект рекомендаций по повышению конкурентоспособности предприятий в современных экономических условиях на внешних рынках, связанных с существенным возрастанием роли государства в создании спроса и предложения на инновационные продукты.

Ключевые слова: конкурентоспособность, предприятие, конкурентные преимущества, фактор, индекс конкурентоспособности, рейтинг, пути повышения.

The problem of increasing the competitiveness of domestic products and producers in foreign markets as a result of expanding globalization as a "promising and effective cooperation between countries", as growing relationships and interdependence of national economies, intertwining political and social systems, national cultures and environment is relevant today. The aim of the article is to study the theoretical foundations of competitiveness, the problems of Ukrainian enterprises in foreign markets and to take measures to improve it. The article substantiates the essence and content of the concept of "enterprise competitiveness" as an economic category and its direct connection with the concept of "competition". The existing directions on the interpretation of the concept of "enterprise competitiveness" are generalized: from different points of view. The main types, forms and characteristics of the competitiveness of the enterprise, which is associated with the effective management of the country or enterprise, ie with the effective use of their competitive advantages or potential. Competitiveness is assessed according to certain criteria and characteristics. The organizations carrying out world ratings of national competitiveness are considered; groups of factors and indicators that take into account the rating of international competitive positions of each country and the world of the World Economic Forum. The dynamics of individual indicators of competition and the place of Ukraine in them: the development of entrepreneurship, human capital, trade, health care and innovation are studied. The reasons for the unfavorable situation that hinder the successful realization of competitive advantages have been identified. Based on the results of the study, draft recommendations for increasing the competitiveness of enterprises in modern economic conditions in foreign markets, which are associated with a significant increase in the role of the state in creating supply and demand for innovative products. Such a push can be provided only through the introduction of significant incentives for innovation in the private sector, which is difficult to achieve with the current system of tax benefits.

Key words: competitiveness, enterprise, competitive advantages, factor, competitiveness index, rating, ways to increase.

Постановка проблеми. З моменту отримання незалежності Україна поступово втратила статус промислової країни, все менше й менше товарів поставлялося на зовнішній ринок із високою додатковою вартістю й сьогодні більше спеціалізується на сировинній продукції металургії та сільськогосподарства, що не сприяє розширенню робочих місць й розвитку інноваційних технологій. Конкурентоспроможність підприємств базується на якості, швидкості прийняття рішень, обслуговуванні і диференціації продукту, а ключовим чинником конкурентоспроможності є підвищення загальної продуктивності.

Пріоритетним для кожної країни є подальший розвиток ринкових процесів, створення передумов

для її успішної інтеграції у світову спільноту і визначення свого місця на міжнародному ринку. Особливої актуальності набуває проблема підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та її виробників на зовнішньому ринку в результаті розширення глобалізації як «перспективного і водночас результативного багатформатного співробітництва між країнами», як «зростаючих взаємозв'язків та взаємозалежності національних економік, переплетення політичних та соціальних систем, національних культур і навколишнього середовища» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади ринкової конкуренції було започатковано ще у роботах А. Сміта та Д. Рікардо (теорія

абсолютних переваг), згодом учені – представники різних шкіл поглиблюють та розвивають знання щодо природи та закономірностей. Представниками торгової (цінової та нецінової) концепції конкуренції були М. Ерліх, Д. Баласса та ін. М. Портер акцентував на використанні конкурентних переваг у мінливому конкурентному середовищі та першим запропонував розроблення конкурентної стратегії (модель п'яти сил конкуренції). На великому значенні ролі знань та інновацій у конкурентній боротьбі наголошували Й. Шумпетер, А. Фрідріх фон Хайек та ін. Серед визначних науковців, що глибоко досліджували сутність та основні поняття конкуренції та конкурентних переваг, – Г.Л. Азоєв, Ф. Котлер, П.С. Зав'ялов, Р.А. Фатхутдінов та багато інших. Управлінню конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств присвячено монографічні праці А.Е. Воронкової, О.І. Драгана, І.В. Нижника, колективу авторів під керівництвом О.А. Паршиної та багатьох інших. Різноманіття підходів до оцінки конкурентоспроможності українських виробників та їхньої продукції в турбулентному зовнішньому середовищі потребує подальшого дослідження проблем та заходів для їх подолання.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз теоретичних засад конкурентоспроможності, проблем українських підприємств на зовнішньому ринку та заходів її підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «конкуренція» визначається як суперництво «між товаровиробниками за найбільш сприятливі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукції» [1] та трактується з погляду поведінки за гроші покупців, ступеня свободи продавця та покупця на ринку й суперництва старого з новим (інновації). Розрізняють предметну, функціональну та видову форми конкуренції, які розрізняють за видами: цінову та нецінову, відкриту, закриту та приховану [3]. Під впливом конкуренції суб'єкти підприємницької діяльності змушені не зупинятися на досягнутому, а постійно самовдосконалюватися, поліпшувати якість продукції (послуг), що пропонуються на ринку, знижувати витрати на виробництво та тим самим підвищувати свою конкурентоспроможність.

Конкурентоспроможність як похідна конкуренції – це мірило спроможності об'єктів або суб'єктів до самовираження і самоствердження в умовах конкурентної боротьби, пов'язане з ефективним управлінням підприємством чи країною у цілому, формується залежно від постановки та досягнення цілей підприємства/країни у конкурентній боротьбі на основі своїх конкурентних переваг або потенціалу. Забезпечення конкурентоспроможності підприємства залежить від придбаних ним деяких переваг порівняно з основними діючими конкурентами, тобто економічних, інвестиційних, іміджевих, фінансових і т. п. [2].

Конкурентоспроможність підприємства визначається за певним критеріями та охоплює важливі аспекти ефективного використання його потенціалу:

- відносність показників по відношенню до різних конкурентів (тим вища, чим кращі результати підприємства на міжнародних (глобальних) ринках);

- результат ефективної господарської діяльності підприємства за умов конкурентного ринку (комплексна порівняльна характеристика підприємства, що відображає сукупність переваг над конкурентами);

- гармонійність розвитку підприємства (конкурентоспроможність продукції/послуг, яку воно виготовляє/надає, проте ці категорії хоча й є взаємозв'язаними, але не тотожними) [5; 6].

Конкурентоспроможність підприємства характеризується переліком властивостей, які є необхідною умовою проведення аналітичних досліджень, запорукою вирішення завдань та досягнення поставлених цілей підприємства (рис. 1).

Конкурентоспроможність підприємства – сукупна числова характеристика, з її допомогою розцінюються досягнуті підприємством підсумкові результати її діяльності протягом конкретного періоду [4].

У загальному вигляді всю сукупність чинників конкурентоспроможності підприємства можна розділити на дві основні категорії: чинники внутрішнього та зовнішнього середовища. До першої категорії традиційно відносять такі елементи, як організаційна структура, апарат управління, місія, цілі, стратегія підприємства, персонал, наявна технологічна база, фінанси, інвестиції, інновації, інформація тощо. Очевидно, що чинники внутрішнього середовища актуальні як для підприємств, які здійснюють свою діяльність на внутрішньому ринку, так і для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Інша категорія чинників конкурентоспроможності підприємства – це чинники зовнішнього середовища. Для підприємств, які функціонують у ринковому просторі своєї країни, зовнішнє середовище окреслюється національними чинниками, до яких належать: стан розвитку економіки; галузева структура економіки; рівень державного регулювання економіки; темпи зростання економіки; рівень життя населення; стан політичної ситуації в країні; наявність джерел сировини; ємність внутрішнього ринку; рівень конкуренції на ринку тощо. Особливістю національних чинників конкурентоспроможності є те, що вони впливають на господарчих суб'єктів окремої країни, які здійснюють свою діяльність на внутрішньому і зовнішньому ринках [1].

Урахування внутрішніх та зовнішніх умов функціонування наголошує на тому, що під час оцінювання, прогнозування та управління конкурентоспроможністю підприємства необхідно враховувати всю сукупність чинників, що вплинули або можуть вплинути на її формування.

Рис. 1. Властивості конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розроблено авторами на основі [6]

Сьогодні Україна займає досить невисокі місця в міжнародних рейтингах глобальної конкурентоспроможності WEF (Всесвітнього економічного форуму) [7]. Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) – глобальне дослідження, що супроводжується рейтингом країн світу за показником економічної конкурентоспроможності [9]. В основу оцінки GCI покладено 113 чинників, об'єднаних у 12 контрольних груп показників, які детально характеризують конкурентоспроможність кожної з країн світу та світової економіки у цілому.

Україна в 2019 р. втратила ще дві позиції й опустилася на 85-е місце (проти 83-го у 2018 р.) зі 141 країни, а проти 2017 р. – 4 позиції (табл. 1).

Таблиця 1

Україна у всесвітньому рейтингу конкурентоспроможності WEF за 2012–2020 рр.

Рік	Місце	Зміни до попереднього року	Індекс	Кількість країн у рейтингу
2012	73	+2	59.0	144
2013	84	-11	57.7	148
2014	76	+8	58.9	144
2015	79	-3	57.4	140
2016	85	-6	57.0	138
2017	81	+4	58.5	137
2018	83	-2	57.0	140
2019	85	-2	57.0	141

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

Основний регрес України зафіксований у сфері фінансових систем та охорони здоров'я, в яких місце знизилось на 19 і 9 позицій (136-е та 101-е місце відповідно) відносно 2018 р.

(рис. 2). Досить несуттєво знизилися показники макроекономічної стабільності (з 131-го до 133-го місця) та інноваційних можливостей (із 58-го до 60-го місця). Водночас уже декілька років поспіль поліпшуються позиції України за категоріями «інституційний розвиток» – зі 110-го на 104-е місце та «ринок товарів» – із 73-го на 57-е місце. Також за показниками освіти та рівня розвитку бізнесу Україна піднялася із 46-го на 44-е місце та з 86-го на 85-е місце відповідно. До того ж країні вдалося втримати позиції обсягів внутрішнього ринку – 47-е місце та інфраструктури – 57-е місце [9].

Падіння обсягу прямих іноземних інвестицій за останні п'ять років становило 2,3% проти 2,7%, а показник середньорічного росту ВВП у національній грошовій одиниці за 10 років став позитивним (з -2,1% до 0,1%) [9].

Українська економіка сьогодні як ніколи потребує потужного позитивного імпульсу для розвитку, який дав би їй змогу вирватися з рецесії, що все більше поглинає її. Забезпечити такий поштовх можна тільки за рахунок упровадження вагомих стимулів для інноваційної діяльності приватного сектору, чого складно досягти за нинішньої системи податкових пільг. Комплекс податкових стимулів в Україні сприяє не розвитку економіки, а лише подальшому розширенню податкових пільг, що може закінчитися їх повною ліквідацією [8].

Удосконалення податкової системи здійснюється з метою створення вигідних умов для реалізації інноваційної діяльності (надання дослідницького і інвестиційного податкового кредиту за рахунок відстрочення податку з прибутку на інновації; зменшення оподаткованої прибутку на суму

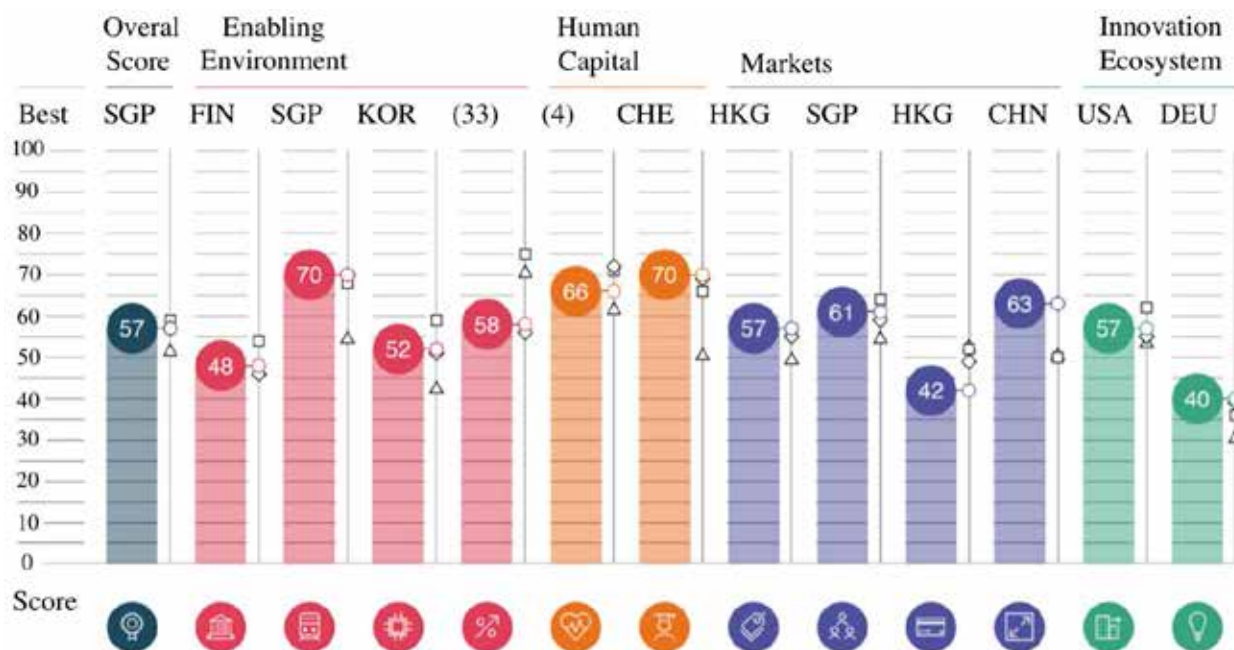

Рис. 2. Звіт WEF за 2019 р. за основними показниками конкурентоспроможності України

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

вартості приладів і устаткування, які передаються вищим учбовим закладам, науково-дослідним організаціям; пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті використання патентів, ліцензій та інших нематеріальних активів). Наприклад, досвід Канади, Бельгії, Швеції, Італії, Австралії свідчить, що 100% витрат на науково-дослідні роботи вилучається з оподаткованих доходів компаній.

Для зниження ризиків під час фінансування інноваційної діяльності доцільно розвивати систему страхування інновацій за введення механізмів державного страхування інноваційних кредитів; державного страхування вкладів населення, які накопичуються для кредитування інноваційних заходів; розроблення державної системи страхування ризиків інноваційної діяльності шляхом спеціально створеної державної або державно-приватної страхової компанії. Спеціальні режими амортизації також формують сприятливий інноваційний клімат. Посилення стимулюючої функції амортизації забезпечується цільовим її використанням і прискореним упровадженням техніко-технологічних нововведень шляхом надання пільг у нарахуванні амортизації підприємствами, які займаються інноваційною діяльністю [8].

Конкурентоспроможність підприємств і країни визначається багатьма детермінантами: освітою і навчанням, технологічним прогресом, макроекономічною стабільністю, високим рівнем державного управління, розвиненістю бізнесу та ринковою ефективністю. Для того щоб підвищити рівень

конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, необхідні зусилля як держави, так і бізнесу.

Висновки з проведеного дослідження. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що головні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств лежать у площині суттєвого зростання ролі держави у створенні попиту і пропозиції на інноваційні продукти:

- формування сучасних ринкових механізмів зі створення інноваційної інфраструктури (телекомунікації, венчурні фонди, інноваційні кластери, центри трансферу технологій);
- застосування різних фіскальних інструментів стимулювання інноваційної діяльності, у тому числі шляхом установлення нормативних обмежень відносно термінів експлуатації устаткування або використання відповідних технологій;
- упровадження за світовими стандартами механізмів захисту прав інтелектуальної власності, авторських прав;
- компенсування значними обсягами прямих трансфертів із бюджету на підтримку перспективних інноваційних проєктів;
- забезпечення умов залучення інвестицій для модернізації виробництва і підвищення конкурентоспроможності підприємств;
- підготовка кваліфікованих трудових ресурсів, що відповідають вимогам міжнародного ринку праці;
- створення системи співпраці між приватним сектором і державою, у рамках якої можливе поєднання комерційних інтересів бізнесу з рішенням інноваційних загальнонаціональних завдань.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабіров Е.Х., Бець М.Т., Лучко Г.Й. Визначення сутності поняття конкурентоспроможності товарів із врахуванням інтегрованості ринків. *Ефективна економіка*. 2017. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5504> (дата звернення: 10.11.2020).
2. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія / О.С. Власюк та ін. ; за заг. ред. О.С. Власюка. Київ : НІСД, 2017. 384 с.
3. Лупак Р.Л., Васильців Т.Г. Конкурентоспроможність підприємства : навчальний посібник. Львів : ЛКА, 2016. 484 с.
4. Марченко І.С. Теоретичні передумови формування концепції міжнародної конкурентоспроможності країни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 7. С. 98–102.
5. Олійник В.В. Економічна сутність конкурентоспроможності і рівні її визначення. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2013. Т. 21. Вип. 7(3). С. 192–198.
6. Рахман М.С. Вдосконалення конкурентоспроможності національних підприємств в сучасних економічних умовах. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 246–252. URL: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Украина в рейтинге глобальной конкурентоспособности. *Экономическая правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2018/10/17/641667/> (дата звернення: 12.11.2020).
8. Чернега О.Б. Конкурентоспроможність економіки України: можливості, переваги, компетенції : монографія / О.Б. Чернега та ін. ; наук. ред. О.Б. Чернега. Донецьк : Ноулідж, 2010. 591 с.
9. The Global Competitiveness Report 2012–2019. *World Economic Forum*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport (дата звернення: 12.11.2020).

REFERENCES:

1. Babirov E.H., Bets M.T., Luchko G.J. (2017) Vyznachennja sutnosti ponjattja konkurentospromozhnosti tovariv iz vrakhuvannjam integhrovanosti ryнкiv [Defining the essence of the concept of product competitive-

ness taking into account the integration of markets]. *Efektivna ekonomika (electronic journal)*, no. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5504> (accessed 10 November 2020).

2. Vlasyuk O.S., Moky A.I., Ilyash O.I. (2017) *Bezpeka ta konkurentospromozhnistj ekonomiky Ukrainy v umovakh globalizaciji: monohrafija* [Security and competitiveness of Ukraine's economy in the context of globalization: a monograph]. Kyiv. (in Ukrainian)

3. Lupak R.L., Vasylytsiv T.D. (2016) *Konkurentospromozhnistj pidpryjemstva* [Competitiveness of the enterprise]. Lviv. (in Ukrainian)

4. Marchenko I.S. (2016) Teoretychni peredumovy formuvannja kontseptsii mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti krainy [Theoretical prerequisites for the formation of the concept of international competitiveness of the country]. *Investycii: praktyka ta dosvid*, no. 7, pp. 98–102.

5. Oliynyk V.V. (2013) Ekonomichna sutnist konkurentospromozhnosti i rivni yij vyznachennja [Economic essence of competitiveness and levels of its definition]. *Visnyk Dnipropetrovskogoho universytetu*, vol. 7(3), pp. 192–198.

6. Rakhman M.S. (2015) Vdoskonalennja konkurentospromozhnosti nacionalnykh pidpryjemstv v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Improving the competitiveness of national enterprises in modern economic conditions]. *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky (electronic journal)*, no. 8, pp. 246–252. Available at: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015> (accessed 10 November 2020).

7. Ekonomicheskaja pravda. Ukrayna v rejtynghе ghlobalnoj konkurentosposobnosti [Ukraine in the ranking of global competitiveness]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2018/10/17/641667/> (accessed 12 November 2020).

8. O.B. Chernega, V.S. Bilozubenko, Yu.G. Bocharova, O.V. Voropayeva, G.O. Gorina (2010) *Konkurentospromozhnistj ekonomiky Ukrainy: mozhlyvosti, perevagy, kompetencii* [Competitiveness of the economy of Ukraine: opportunities, advantages, competencies]. Donetsk. (in Ukrainian)

9. The Global Competitiveness Report 2012–2019. *World Economic Forum*. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport (accessed 12 November 2020).